

Геноцид українського народу, локальний вимір: село Требухів у роки голодомору 1932-1933

Аналізуючи широке коло неопублікованих джерел, здійснено спробу дослідити Голодомор 1932-1933 рр. на локальному рівні, взявши за основу с. Требухів Броварського району, Київської області

Ключові слова: Голодомор, селяни, село Требухів, колективізація розкуркулення, канібалізм.

In the article, on the basis of analysis of wide circle of unpublished sources, an attempt to probe Golodomor 1932-1933 at local level is carried out, taking for basis of s. Trebukhiv of the Brovarskogo district,

Keywords: Golodomor, Brovarskiy district, peasants, Trebukhiv, collectivization, cannibalism.

На початку 30-х років ХХ століття Україна пережила чи не найстрашніший злочин за свою історію – штучно створений голод. В історію ті події увійшли під назвою Голодомор 1932-1933 років. Ця трагедія торкнулась майже кожної родини, а кількість її жертв нині можна підрахувати лише приблизно. За радянських часів про це замовчували, лише у перебудовному 1987 році в УРСР вийшли друком перші дві статті у яких голод згадувався як загальновідомий факт [28, с.249-250]. В роки незалежності, науковці нарешті отримали змогу всесторонньо дослідити Голодомор. Їх висновки та підрахунки жахають, так згідно з даними судової науково-демографічної експертизи Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. Птухи НАН України, від голоду 1932-33 рр. померло 3941000 осіб, а непрямі втрати становили 6122000 [4;14]. Найсмертоноснішим був червень 1933 р., коли щодоби в середньому помирало 34171 людина. Історики віднайшли в архівах 1022 кримінальних справ за фактом людодства, скоєних у

областях України в 1932-1933 рр. [37].

Ще сучасники, які лишили спогади про той злочин, стверджували, що він був спланований державою. Теперішні ж дослідники відшукали і ввели в науковий обіг велику кількість доказів того, що Голодомор був за своєю суттю геноцидом української нації. Так, С. Кульчицький вказує на ту обставину, що голод дійсно був у багатьох зернових районах СРСР, але: «на національну спрямованість геноциду вказує та обставина, що заблокованою з метою організації повального голоду територією були два адміністративно-політичні утворення в яких чисельність українців переважала 2/3-х, УСРР і Кубань» [1, с.229].

Сьогодні є чимало дослідників, які відкидають тезу про штучність цієї трагедії, їхні аргументи полягають в тому, що: голод був скрізь на південному заході СРСР; необхідно було нагодувати голодні сім'ї робітників; були несприятливі погодні умови. Але й ці дослідники не знають як інакше пояснити те, чому: «у зимові місяці 1932-1933 рр. у селян відбирали останній мішок картоплі, пляшку молока, склянку пшона, в'язку цибулі, словом все, що надавалося до їжі»? [29, с.194] І це при тому, що зібраного врожаю в УРСР цілком вистачало на потреби республіки.

Зрештою, з огляду на всі ці та інші обставини, Голодомор 1932-1933 років був визнаний актом геноциду українського народу здійсненого тоталітарним репресивним сталінським режимом [5].

Підсумки і наслідки Голодомору весь час корегуються й уточнюються. Загальна картина відповідних подій нині вже більш-менш зрозуміла. Водночас, потребує ґрунтовнішого дослідження питання Голодомору на місцевих рівнях. Ця стаття має на меті розкрити перебіг Голодомору в селі Требухів Броварського району Київської області.

За 21 рік незалежності, питанням голоду в с. Требухові займалися головню місцеві краєзнавці: робили записи свідчень очевидців, писали розвідки [33.],[38.]. Здебільшого пік інтересу припав на ранні 90-ті, в 60-літню річницю трагедії.

Наша праця головним чином базована на неопублікованих свідченнях

очевидців трагедії, зібраних старшим науковим співробітником Броварського краєзнавчого музею М.Г. Овдієнко, і які були люб'язно надані в опрацювання. Також, опрацювали опубліковані свідчення очевидців та ті, що зберігаються в фондах Броварського музею. Даних про голод в Обласному архіві Київської області, де зберігається більшість актових джерел місцевої влади, поки що не виявлено.

Напередодні голоду, село було одним із найбільших на Броварщині, маючи у 1927 році 993 домогосподарств, нараховувало 4701 жителів [2, с.541]. Поряд із селом розміщувалася військова частина на якій працював дехто з селян (в подальшому та робота врятує їхнім родинам життя). Проголошеному державою курсу на колективізацію, селяни пасивно противилися. Не бачачи в такому об'єднанні ніяких переваг, требухівці не охоче йшли туди. Перший колгосп був створений в Требухові у 1930 році на основі місцевої артїлі, до нього увійшло тільки 9-ть бідних господарств, які зібрати врожай, попри сильну протекцію влади, так і не спромоглися, – пшениця згнила на полях [27, с.532]. Після цього влада вдається до збільшення норм хлібозаготівель та відвертих репресій. Так, краєзнавець В.Гузій знайшов дані про початок розкуркулення: «...газета «Пролетарська правда» писала, що голова сільради...Кривенко захищає куркулів...тим, що хлібозаготівлю в 5 690 пудів голова розподілив не на 70 куркульських господарств, а на 217 [2, с.541]». Після цього розпочинається масове розкуркулення заможних селян і виселення їх за тодішні межі Требухова, або їх взагалі «забирали» [6.]. В розпал цього процесу й розпочинається Голодомор. При цьому у селян був лиш один вихід – йти до колгоспу. Влада, в особі голови сільської ради й голів колгоспів, нічого не робила щоб допомогти голодуючим, колгоспники й ті отримували на день «варене пійло і по шматку хліба» [39] і з цього треба було дати щось ще й дітям.

За свідченням очевидців, голод у Требухові розпочався у 1932 році. Спровокований він був тим, що у людей відібрали всі їстівні припаси. Ф. Ю. Лук'яненко, зазначав: «У 1932 — 1933 рр., коли велася масова колективізація, урожай був звичайний, як і в інші роки. Засухи не було. Хліб здали державі до

зернини, не залишили ні на посів, ні для виплати на трудовні» [7]. Процедуру відбирання всього їстівного яскраво описувала О. П. Голець: «Картоплю в нас забрали всю з погребів і дві ями з города. І квасоллю забрали — все забрали» [8]. Майже всі очевидці звертали увагу на цей факт, забирали дійсно геть усе що надавалося до їжі. Але була тут і особливість, а саме: тих хто рано пішов у колгосп (таких було дуже мало, здебільшого бідняки) їх не обирали до нитки [6], а хто не вступив до 1932, - в тих «забирали навіть одяг» [40].

При цьому, забирали місцеві, Ф. Ю. Лук'яненко згадував: «Активісти села, переважно з бідняків, від імені сільради без документів і повноважень ходили по селу бригадами чоловік по п'ять. Заходили майже в кожную хату і нищпорили по закутках, по коморах, штрикали прутами по городах, забирали всі продукти, не тільки картоплю, зерно, а й квасоллю. Якщо в печі було щось варене в горщиках, також забирали» [7]. Після навалюючого розкуркулення та виселення, страх перед владою був такий, що люди не боронили свого майна, дехто навіть тікав під час обшуків [7]. Такій поведінці людей ймовірно сприяла й пам'ять про звірства більшовиків у 1920 році (тоді в помсту за антибільшовицьке повстання розстріляли кожного десятого требухівця) [32;105]. Хто був сміливіший – ті ховали збіжжя (закопували, між дошками на горищі, ховали під піччю, навіть замазували глиною в стіну). Але більшість й цього не робили, бо як свідчать спогади Оксюті Ольги Архипівни: «Боронитися чи щось заховати було неможливо, адже грабували односельці. А в селі всі знали одне одного і втаїти щось не можна було» [40].

В цей час селяни рятувались тим, що спродували все що було на ярмарках у сусідніх селах: Димерці та Оглаві (Гоголеві), придбати ж щось у сусідньому місті Бровари було неможливо, там і самі потерпали від голоду [7], але якщо було молоко – його можна було продати в Києві, до якого ходили пішки (щонайменше 20 км.), там же можна було придбати хліб (продавали тільки одну хлібину на руки) [9]. Дехто з требухівців відважувався навіть на поїздки у «кацапщину» [10], зазвичай у Вороніж, де хліб був. Одним із таких був Федір Юхимович Лук'яненко, 1908 р. н., він неодноразово здійснював такі поїздки, ще й брав з

собою односельчан. Це дало змогу вижити багатьом. Він же зазначав: «А в селі людей мерло дуже багато. Умер сусід — Рульовий пацан. Викопали яму. Доки принесли на грабовище покійника, а в тій ямі вже двоє лежать. Не було кому ям копати для покійників» [7]. Вражає, але була принаймні одна людина (нам відомо про Марину Шуляк) яка неодноразово ходила навіть на Західну Україну [11]. Також, щоб вижити багато хто ходив жебрати по селу (виникла навіть спеціальна назва для цього — «ходить по клинки» — маленькі різані шматочки хліба [9], цим займалися здебільшого діти, але давали мало, бо голод був скрізь. Тож більшість йшла в колгосп, там «усім, хто записався до колгоспу, давали обіди і шматок хліба. За обідами колгоспники вистоювали в довжелезних чергах» [7] Ф.Ю. Лук'яненко згадував: «Хто не сидів склавши руки, а крутився і вдома, і в колгоспі, ті вижили» [7].

Окреме питання, яке ми намагалися дослідити, було про те, що требухівці вживали до їжі в період 1932-1933 років. Про харч колгоспників ми більш-менш маємо уявлення (миска «варива» і шматок хліба), але й вони майже не мали чим годувати своїх дітей. Спогади очевидців рясніють подробицями що та як тоді їли. Найтяжчим періодом виявилась зима 1932-33 років, під час неї рятувались всім чим могли, якщо було борошно з нього варили ріденьке пійло (затірку) [12], ловили котів, псів, пацюків, тхорів. Як тільки наступила весна, ті хто вижили, кинулись їсти все зелене. Сучасник так про це згадував: «навесні 1933 р. поїдали все...траву, кропиву, дикий щавель, на болотах шукали ситняг. Їли котів, собак, рибу, птахів» [7]. А Чуняк Ганна Нечипирівна так описувала повсякденне життя родини в той час: «мати і батько, щоб якось прогодувати сім'ю, ходили на базар: у понеділок в Оглев, у середу в Димерку, а в вівторок і в четвер — на базар у Київ. Я, як найстарша, варила їсти. У нас був 10-літровий чугун, що ледве влазив у піч. Я варила в ньому горобиний щавель, нарваний у Трепетнику. Тоді щавлю ще не сіяли в городах — не мали поняття, а горобиний щавель був дрібний, як пальчик. У той чавун я дрібно кришила штук три картоплини і забіляла молоком. Така була їжа. Варили ще бадилля з редьки, бурячиння» [9]. Діти їли хрущів і набивали животи зеленими вишнями, аличею, яблуками тощо. Селяни примудрялися із

бур'яну варити навіть щось схоже на борщ [10], також варили «горобиний шавель, лободу» [21]. При цьому, фахівці із проблем голоду стверджують, що без їжі людина живе близько 2-3 місяців. Якщо ж вона вживатиме одну страву, котра не містить жирів та білків, а лише невелику кількість вуглеводів та значну кількість клітковини, яка не засвоюється організмом. То процес підтримки життєво-важливих функцій продовжиться на незначний термін, - максимум на 0,5 – 1 місяць[36, с.23]. Таким чином, т.зв. «борщик» врятував життя багатьом.

При розкуркуленні в селян відбирали майже всю худобу, коли почався голод, деяким вдавалося придбати корову на ярмарку в Оглаві (Гоголеві) чи Димерці, але по дорозі з ярмарку знесилених голодом селян часто грабували, тож намагалися йти до села манівцями, ховати худобину десь на краю села, а в двір заводили лише в ночі [8]. Майже всі очевидці вказували на той факт, що наявність корови давала можливість вижити. Селяни варили собі кашу з подрібненої лободи яку «забілювали» молоком [14].

Коли ж вдавалося нарешті дістати борошна на хліб, то люди вмирили, коли відразу його з'їдали, Голець О.П. описувала випадок, коли в її дядька Грінченка О.С. померло відразу троє дітей, які з'їли гарячих випічок бо: «були такі голодні, що не дали, щоб прохололо, а стали їсти гаряче» [8].

Переказували навіть про випадки канібалізму. Так, Куць Надія Миколаївна переповідала почуте від своєї матері: «від голоду люди їли родичів, які тільки-тільки померли. Як тільки помер хтось, відрізали шматки м'яса, варили і їли» [15]. А Никаноршина Софія, втратила свого батька під час голоду в Києві, куди він ходив торгувати, вона переказувала чутку, що він став жертвою банди, що полювала на людей і потім робила з них ковбасу й холодець [16]. Та найжахливіший випадок переказувала Каленченко Олександра Федорівна: «мені розповідали, що дві дочки зарубали і з'їли свого безсилового батька. А потім старша сестра зарубала меншу і теж з'їла, але й сама померла під парканом на сільській вулиці» [41]. Подібне зазначали й деякі інші сучасники тих подій, але всі з ремаркою «казали люди», проте, кількість подібних згадок свідчить про те, що людодійство скоріш за все було.

Голод сприяв буквально здичавінню людей, за найменшу крадіжку могли забити до смерті (є один зафіксований випадок у спогадах) [10].

За таких умов намагалися порятувати бодай дітей, коли вже не було чим годувати їх, то зважувалися навіть на те, що відвозили їх до Броварів і там лишали щоб дітей забрали до притулку [17]. Але й у тих притулках діти сильно мерли. Все ж, багато свідчень вказують на те, що було багато родин в яких від голоду вмерли всі діти, як от у родин Шуляків, Мельниченків, Рябенчуків [11].

Померлих було стільки, що ховали або в спільних могилах, або – взагалі, прямо на городі під хатою [18]. Часом люди були настільки знесилені, що й ями не копали, трупи лежали просто там де людина померла [19]. Прокопенко Єлизавета Петрівна згадувала: «У голодовку мерло стільки людей, що не вправлялися копать ями. Вкидали в одну яму по двоє, троє, четверо людей. Бувало, копали ями наперед — сьогодні, щоб завтра не копать, бо надоїдало. А на другий день прийдуть, а яма вже повна. Хоронили без труп, а просто так — скидали мертвих як попало в землю, прикидали землею і все» [17]. Її свідчення підтверджують інші очевидці, при цьому уточнюючи, що сільська рада навіть виділяла спеціальні підводи, які їздили селом і забирали померлих: «Трупи звозили на грабовище. Ніхто за підводою не йшов, ніхто не плакав. Копали неглибоку яму, підважували плечима підводу, перевертали. Трупи безладно падали в ямку, викопану з таким розрахунком, щоб трупи заповнювали її врівні із землею. Потім над трупами насипали невеличкий горбочок землі і знову їхали збирати трупи [20]», згадував про те Прудкий Петро Єгорович. Ще й по нині в селі збереглися сліди двох цвинтарів, на яких ховали в спільних могилах жертв Голодомору, одне з них, т.зв. «Варченкове» було навіть спеціалізоване, на ньому ховали тільки дітей.

На літо 1933 року Голодомор в селі припинився, на той час майже всі селяни (99 %) були в чотирьох колгоспах: «Геть межі», ім. десятиріччя «Пролетарської правди», «Жовтень» та «Переможець» [27, с.533]. Відповідь на одне з найважливіших питань, а саме про кількість жертв Голодомору в с. Требухів, можна дати лише приблизно. Очевидці трагедії свідчать що померло

дуже багато людей, їхні оцінки конкретнішої кількості не сильно різняться, Василь Іванович Колко згадував, що: «помер приблизно кожен четвертий житель села»[30, с.3], Федір Юхимович Лук'яненко, - : «вимерло третя частина населення»[7]. Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932—1933 років в Україні подає дані, що за свідченням очевидців від голоду померло близько 400 людей[36, с.234].

Ця трагедія назавжди увійшла в пам'ять требухівців. Нині на головному цвинтарі села стоїть пам'ятний хрест всім жертвам Голодомору, а щороку в останню суботу листопада на вікнах требухівців мерехтить вогник свічі, - символ пам'яті і скорботи за всіма, хто став жертвою геноциду.

Корені тої трагедії, на нашу думку, варто шукати в подіях 1917-1921-х років, коли українці зазнали поразки у визвольних змаганнях і втратили свою національну державу. По тому, більшість українських земель спершу опинилися під де-факто більшовицькою окупацією, а потім увійшли до складу УСРР, яка перебувала по-суті у напівколоніальному становищі квазідержави, себто – держави-муляжу[3;40-43]. На думку професора О. Мотиля, створення СРСР довершило реінкарнацію Російської імперії [35, с.44-45]. При цьому, за образом висловом С. Кульчицького в Радянському союзі було створено: «парадоксальну форму народної влади, яка робила громадян безправними і недієздатними» [31, с.47]. Як і кожна імперія, СРСР ґрунтувався на над централізації [35, с.44-45], але була своя ключова особливість, - зрощення державного механізму з партією, що функціонувала за принципом диктатури. Ще однією особливістю радянської держави було те, що вона не височіла над суспільством, а занурювалася в нього своїм кістяком, побудованим як «передавальні паси». Завдяки такій системі, людина, що перебувала на верхівці («вождь»), могла розпочати практично будь-які зміни в суспільстві – від індустріалізації, до «руху спрямованого на ізоляцію або винищення ворогів народу» [31, с.47]. Себто, підсумовуючи все вище сказане, вважаємо, що Голодомор, рівно як і інші злочини вчинені в СРСР, стали принципово можливими внаслідок реалізації нової моделі держави, як комуністичної диктатури, яку, сам її творець В. Ленін характеризував, як: «нічим

не обмежена, жодними законами, жодними правилами не зв'язана влада, що безпосередньо спирається на насильство» [31, с.46].

Джерела та література:

1. Голодомор 1932—1933 рр. як геноцид: труднощі усвідомлення. — К.: Наш час, 2007. — 424
2. Гузій В. Про золоту очеретину: Броварщина. Науково-популярне дослідження. — Київ: Світ Успіху, 2012. — 608 с.
3. Єфименко Г. Так звана незалежність так званих республік / Генадій Єфименко // Український тиждень. — 2012. — №46(263) — С. 40-43.
4. Зарова Т. Голодомор / Тетяна Зарова // Країна. — 2011. - № 45(98). — С. 14.
5. Закон України Про Голодомор 1932-1933 років в Україні. [Електронний ресурс] —Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/376-16>
6. Зі спогадів жительки села Требухів Борисенко Уляни Петрівни, 1922 р. н. про Голодомор в с. Требухів 1932-1933 рр., записаних старшим науковим співробітником Броварського краєзнавчого музею Овдієнко М.Г. і люб'язно наданих на опрацювання.
7. Зі спогадів жителя села Требухів Федора Юхимовича Лук'яненко, 1908 р. н. про Голодомор в с. Требухів 1932-1933 рр., записаних старшим науковим співробітником Броварського краєзнавчого музею Овдієнко М.Г. і люб'язно наданих на опрацювання.
8. Зі спогадів жительки села Требухів Ольги Павлівни Голець, 1929 р. н. про Голодомор в с. Требухів 1932-1933 рр., записаних старшим науковим співробітником Броварського краєзнавчого музею Овдієнко М.Г. і люб'язно наданих на опрацювання.
9. Зі спогадів жительки села Требухів Чуняк (Крисько) Ганни Ничипорівни, 1922 р. н. про Голодомор в с. Требухів 1932-1933 рр., записаних старшим науковим співробітником Броварського краєзнавчого музею Овдієнко М.Г. і люб'язно наданих на опрацювання.
10. Зі спогадів жительки села Требухів Федори Андріївни Овдієнко, 1914 р. н.

про Голодомор в с. Требухів 1932-1933 рр., записаних старшим науковим співробітником Броварського краєзнавчого музею Овдієнко М.Г. і люб'язно наданих на опрацювання.

11. Зі спогадів жительки села Требухів Ковбасинської (Сом) Ольги Володимирівни, 1930 р. н. про Голодомор в с. Требухів 1932-1933 рр., записаних старшим науковим співробітником Броварського краєзнавчого музею Овдієнко М.Г. і люб'язно наданих на опрацювання.

12. Зі спогадів жителя села Требухів Григорія Калениковича Овдієнко, 1914 р. н. про Голодомор в с. Требухів 1932-1933 рр., записаних старшим науковим співробітником Броварського краєзнавчого музею Овдієнко М.Г. і люб'язно наданих на опрацювання.

13. Зі спогадів жителя села Требухів Григорія Калениковича Овдієнко, 1914 р. н. про Голодомор в с. Требухів 1932-1933 рр., записаних старшим науковим співробітником Броварського краєзнавчого музею Овдієнко М.Г. і люб'язно наданих на опрацювання.

14. Зі спогадів жителя села Требухів Павла Пантелійовича Голець, 1919 р. н. про Голодомор в с. Требухів 1932-1933 рр., записаних старшим науковим співробітником Броварського краєзнавчого музею Овдієнко М.Г. і люб'язно наданих на опрацювання.

15. Зі спогадів жительки села Требухів Куць Надії Миколаївни, 1957 р. н. про Голодомор в с. Требухів 1932-1933 рр., записаних старшим науковим співробітником Броварського краєзнавчого музею Овдієнко М.Г. і люб'язно наданих на опрацювання.

16. Зі спогадів жительки села Требухів Никаноршиної Софії про Голодомор в с. Требухів 1932-1933 рр., записаних старшим науковим співробітником Броварського краєзнавчого музею Овдієнко М.Г. і люб'язно наданих на опрацювання.

17. Зі спогадів жительки села Требухів Прокопенко Єлизавети Калениківни, 1922 р. н. про Голодомор в с. Требухів 1932-1933 рр., записаних старшим науковим співробітником Броварського краєзнавчого музею Овдієнко М.Г. і люб'язно наданих на опрацювання.

наданих на опрацювання.

18. Зі спогадів жительки села Требухів Овдієнко Софії Іванівни, 1928 р. н. про Голодомор в с. Требухів 1932-1933 рр., записаних старшим науковим співробітником Броварського краєзнавчого музею Овдієнко М.Г. і люб'язно наданих на опрацювання.

19. Зі спогадів жительки села Требухів Овдієнко Надії Іванівни, 19.. р. н. про Голодомор в с. Требухів 1932-1933 рр., записаних старшим науковим співробітником Броварського краєзнавчого музею Овдієнко М.Г. і люб'язно наданих на опрацювання.

20. Зі спогадів жителя села Требухів Прудкого Петра Єгоровича, 1934 р. н. про Голодомор в с. Требухів 1932-1933 рр., записаних старшим науковим співробітником Броварського краєзнавчого музею Овдієнко М.Г. і люб'язно наданих на опрацювання.

21. Зі спогадів жительки села Требухів Костяної (Мельниченко) Ксенії Миколаївни, 1924 р. н. про Голодомор в с. Требухів 1932-1933 рр., записаних старшим науковим співробітником Броварського краєзнавчого музею Овдієнко М.Г. і люб'язно наданих на опрацювання.

22. Зі спогадів жительки села Требухів Хромець (Сом) Віри Іванівни, 1948 р. н. про Голодомор в с. Требухів 1932-1933 рр., записаних старшим науковим співробітником Броварського краєзнавчого музею Овдієнко М.Г. і люб'язно наданих на опрацювання.

23. Зі спогадів жительки села Требухів Сом Уляни Федорівни, 1919 р. н. про Голодомор в с. Требухів 1932-1933 рр., записаних старшим науковим співробітником Броварського краєзнавчого музею Овдієнко М.Г. і люб'язно наданих на опрацювання.

24. Зі спогадів жительки села Требухів Ковбасинської Проні Костянтинівни, 1922 р. н. про Голодомор в с. Требухів 1932-1933 рр., записаних старшим науковим співробітником Броварського Музею Овдієнко М.Г. і люб'язно наданих на опрацювання.

25. Зі спогадів жительки села Требухів Мельниченко Пелагеї Лазарівни, 1918 р. н.

про Голодомор в с. Требухів 1932-1933 рр., записаних старшим науковим співробітником Броварського краєзнавчого музею Овдієнко М.Г. і люб'язно наданих на опрацювання.

26. Зі спогадів жительки села Требухів Прудкої (Голець) Надії Олександрівна, 1932 р. н. про Голодомор в с. Требухів 1932-1933 рр., записаних старшим науковим співробітником Броварського краєзнавчого музею Овдієнко М.Г. і люб'язно наданих на опрацювання.

27. Історія поселень броварського краю: Від стародавніх часів і до сьогодення. – Бровари: Водограй, 2003. – 640 с. / Броварська минувшина; книга 3/.

28. Кульчицький С. В. Голодомор 1932—1933 рр. як геноцид: труднощі усвідомлення. – К.: Наш час, 2007. – 424 с.

29. Кульчицький С. Голодомор-33: сталінський задум та його виконання // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. — № 15 — Київ: Інститут історії України НАН України, 2006. — С. 190—264.

30. Колко Н. Спогади В.І. Колка про Голодомор в селі Требухів 1932-1933 рр./ Наталія Колко //Нове життя – 1993. – 4 серпня. – С. 3.

31. Кульчицький С. Російська партійна диктатура / Станіслав Кульчицький // Український тиждень. – 2012. – №46(263) – С. 46-49.

32. Літописна скарбниця: нариси історії Броварського краю (радянський період та доба незалежності України). Уклад. І .Доцин. – Бровари: Водограй, 2003. – 640 с. /Броварська минувшина; книга 2/.

33. Мельник В. Голод - 33. До 60-річчя національної трагедії / Володимир Мельник // Нове життя. - 1993. - 21 січня. - С. 3.

34. Мельниченко А. Спогади М.К. Чечотки про Голодомор в селі Требухів 1932-1933 рр./Аліна Мельниченко //Нове життя – 1993. – 4 серпня. – С. 3.

35. Мотиль О. СРСР як Російська імперія / Олександр Мотиль // Український тиждень. – 2012. – №46(263) – С. 44-45.

36. Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932—1933 років в Україні. Київська область. — К.: «Буква», 2008. — 1374 с.

37. Постанова Апеляційного суду міста Києва від 13 січня 2010 року у

розслідуваній Службою безпеки України кримінальній справі про геноцид в Україні у 1932-1933 роках. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua/ua/509.htm>

38. Сом М. Требухівський Голодомор - 33 / Микола Сом // Нове життя. - 4 серпня. - С.3.

39. Спогади Гладкої Катерини Василівни, 1927 р. н. про Голодомор в селі Требухів. Матеріал з Броварського краєзнавчого музею, люб'язно наданий старшим науковим співробітником Овдієнко М.Г.

40. Спогади Оксюті (Бабич) Ольги Архипівни, 1924 р. н. про Голодомор в селі Требухів. Матеріал з Броварського краєзнавчого музею, люб'язно наданий старшим науковим співробітником Овдієнко М.Г.

41. Спогади Каленченко Олександри Федорівни про Голодомор в селі Требухів 1932-1933 рр. Матеріал з Броварського краєзнавчого музею, люб'язно наданий старшим науковим співробітником Овдієнко М.Г.

42. Спогади Костяного Василя Петровича про Голодомор в селі Требухів 1932-1933 рр. Матеріал з Броварського краєзнавчого музею, люб'язно наданий старшим науковим співробітником Овдієнко М.Г.

Павло Бірюк

Голодомор 1932-33 рр. на Київщині

Показано основні причини та перебіг Голодомору-геноциду в українських селах Київщини, а також його демографічні наслідки.

Ключові слова: *Голодомор, селяни, хліб, Київщина, колективізація, «чорні дошки».*

Principal reasons and motion of Holodomor-genocide are rotined in the Ukrainian villages of Kyivshchyna, and also him demographic consequences.

Key words: *Holodomor, peasants, bread, Kyiv, collectivization, «black lists».*